

KĘSTUTIS LABANAUSKAS

Žagarės dvaro parkas

Kaip bepradėtume Žagarės istorijos šneką, turime pripažinti, kad šis miestelis nepriklauso prie populiariausių, visų lankomų Lietuvos vietovių. Kaipgi mažame miestelyje atsirado toks didingas istorijos paveldas – mažiau nei per porą kilometrų išsidėstę trys piliakalniai: legendinis Žvelgaičio, Syrenės (spėjama buvęs kairiajame Švėtės krante, ant Veidės kalnelio, kur dabar Senosios Žagarės kapinės) ir Raktės (arba Raktuvės) piliavietė? Tačiau tokias mįsles tegul mena istorikai ir archeologai. Šio straipsnio tema – Žagarės parko kilmė ir raida. Tiesa, yra Lietuvoje ir pilių parkų, o kai kuriuose parkuose – piliakalnių. Bet ne Žagarėje, įsikūrusioje ten, kur stovėjo viena iš paskutiniųjų žiemgalių tvirtovių Sagera.

Žagarės dvaro rūmai. Pagrindinis fasadas. 2004. Vytauto Didžpetrio nuotrauka.

Po ilgų kovų su Kalavijuočių (arba Livonijos) ordinu, vėliau susijungusiu su kryžiuočiais, XIII a. pabaigoje Sagera žlugo, o pavergti žiemgaliai vieni ilgainiui įsiliejo į latvių tautą, ilgai Ordino bei jo pasekėjų engtą, kiti pasitraukė į Lietuvos gilumą ir asimiliavosi su lietuviais. Nuolatinių kovų ruože likusi Žagarė ilgam sumenko. Pradėjo atsigauti tik XV a., kai po sutriuškinimo Žalgirio ir Pabaisko mūšiuose ordinais nusilpo ir liovėsi puldinėti Lietuvą. To meto istorijos šaltiniuose minimas kairiajame Švėtės krante atsikūręs Senosios Žagarės dvaras. 1499 m. – jame pastatyta bažnyčia, 1584 m. – vandens malūnas. Tačiau Senąją Žagarę nustelbė Naujoji Žagarė, išaugusi kaip stambi didžiųjų kunigaikščių valda, o nuo 1589 m. tapusi vienu iš keturių didelės Šiaulių ekonomijos raktų. 1613 m. pirmajame Lietuvoje sudarytame Kristupo Mikalojaus Radvilos-Našlaitėlio žemėlapyje Naujoji Žagarė pažymėta „Zagorij Op-pidum“ – miestu be kunigaikščių ar vyskupų rezidencijos. Taigi vargu ar Žagarėje tuomet galėjo būti kokia parko užuomazga. Tiesa, Senojoje Žagarėje buvęs dvaras, bet jo savininkai nuolat keitėsi. XVIII a. pabaigoje dvarą nusipirkęs M. Butleris pasistatydino naujus trobesius kitoje (pastatai neišliko) vietoje, o senąją dvarvietę užleido Senosios Žagarės kapinėms. Nors savininkai keitėsi, Senajai Žagarei prigijo Butlerio dvaro vardas, kurį dabar mena parko liekanos. Abi Žagarės dalys – svarbus Lietuvos urbanistikos paminklas su 2 skirtingomis aikštėmis, savita, daugiausia XIX a. pabaigos prekybinio miesto vadinamąja plytų stiliaus statyba, didele Naujosios Žagarės bažnyčia (statyta 1633 m., išplėsta 1745 m). Bet ypač išgarsino Naująją Žagarę buvusių caro favoritų Naryškinų dvaro ir parko ansamblis. XVIII a. pabaigoje Rusijos carienė Jekaterina II, užgrobusi Lietuvą, daugumą Šiaulių ekonomijos dvarų, taip pat Naująją Žagarę, padovanojo savo favoritui Platonui Zubovui. XIX a. vid. šis turtas atiteko caro malonę Peterburge praradusiems Naryškinams, kurie perstatė ir išplėtė Zubovų dvarą, pavertė jį prašmatnia angliško

stiliaus rezidencija. Dvaro parkas buvo rekonstruotas ir išplėstas pagal žymaus dendrologo Georg'o Friedrich'o Ferdinand'o Kuphaldt'o (1853-1938) parengtą projektą. Šis parkų specialistas, jaunystės metais išvažinėjęs visą Rusijos imperiją ir kruopščiai išstudijavęs įvairiausių klimatinių zonų miškus bei parkus, susipažinęs su pasauline dendrologijos patirtimi ir literatūra, projektavo grynai gamtinius parkus. Savo patirtį jis perteikė monografijoje „Praxis der angewandten Dendrologie“. Žagarės parkui dendrologas parinko unikalų dendrofloros asortimentą ir nepriekaištingą augalų ekspoziciją. Dideliame parko plote tų pačių rūšių augalai išdėstyti įvairiai – pavieniui, grupelėmis ir grupėmis, grynai ar derinami su kitais medynų pakraščiuose ir ištisais masyvais. Tokie želdynai ilgai išlieka; ne taip juntamos spragos, sunykus kai kuriems augalams. Tačiau parko vientisumą gali suardyti pastaraisiais metais sparčiai nykstančios eglės, beje, ne tik Žagarėje, bet ir visoje Lietuvoje.

Augalijos įvairovė Žagarės parkas nusileido tik Palangos parkui. Pagal G.Kuphaldt'o projektą derlingoje dirvoje buvo pasodinta per 200 želdinių rūšių. Daugiau kaip 100 rūšių auga ir dabar kaip puikus augalų išdėstymo medynais, grupelėmis ir vienišiais etalonas.

Norėdami išsamiau suvokti parko dendrofloros įvairovę, trumpai peržvelkime medžių bei krūmų įdomiausias rūšis ir formas remdamiesi trijų tyrimų duomenimis. XX a. 3-iajame dešimtmetyje jauną parką tyrė botanikas J.Kuprevičius (straipsniai „Gamtos drauge“ ir „Mūsų giriose“), 1953 m. – diplomantai V.Gladas ir R.Jusaitis (jau pusamžį parką), o 1974 m. brandžiam parke tyrimus atliko (architektės J.Stepanavičienės projektui) šio straipsnio autorius.

Dar J.Kuprevičius pažymėjo, kad bene gražiausiai parke auga bukai, berods stambiausi Lietuvos parkuose. R.Jusaitis pabrėžė, kad jie auga susitelkę į keliasdešimties medžių giraitę, keliose kitose vietose – pavieniui ar grupelėmis. Jau 1953 m. vienas bukas buvęs daugiau nei 1 m skersmens, tačiau jį užpuolęs medienos puvinys. Deja, vėliau bukai sensta, mechaniškai žalojami, pūva, o kai kurie ir visai sunyko. Tiesa, yra ir jaunų savaime išaugusių medžių. Seniausias ligi šiol išlikęs parko bukas – beveik 1,5 m skersmens, deja, medis labai pažeistas puvinio.

Iš spygliuočių medžių gausiausiai įveisti europiniai maumedžiai, kurių per 200 pasodinti keturiomis grupėmis abipus Žagarės-Joniškio kelio, taip pat keliose vietose pavieniui ar grupelėmis. Šie medžiai seniai stebimi (jau botanikas J.Kuprevičius savo straipsniuose rašė, kad maumedžiai buvę 20 m aukščio). Nors kai kurie medžiai pažeisti (praeity būta ir kirtimų...), ne visai jiems tinka ir sunkoka dirva, tačiau vis tiek auga sparčiai, pralenkdami kitus spygliuočius. Be europinių, parke veši keletas japoninių maumedžių. Jie auga lėčiau, bet plačiau šakojasi.

Šalia parke gausiai augančių paprastųjų eglių (tiesa, dabar labai nukentėjusių nuo ligų), nemažai įveista ir baltųjų, arba kanadinių. Deja, daug šių eglių praeityje savavališkai iškirsta arba nugenėta. Likusios gražiai pagyvina parką šviesesniu ir ne tokiu griežtu kaip paprastųjų eglių siluetu. Kanadinėmis eglėmis ypač žavėjosi J.Kuprevičius, kuris savo straipsnyje rašė, kad jos „su mažučiais kankorėžiais iki pat žemės nuleidžia padengtas tankiais spygliais šakas“.

Puikiai karbonatingoje parko dirvoje veši juodosios pušys, augumu pralenkusios paprastąsias pušis. Jos žavi lankytojus papurusiomis, ilgais spygliais apkibusiomis šakomis, stambiais kankorėžiais. Kai kurių juodųjų pušų kamienai jau 1 m skersmens.

Prasčiau sunkokoje dirvoje auga taip pat dešimtimis sodintos Veimuto pušys. Jas žaloja savavaliuotojai, kapojantys šakas, puola grybelinės ligos. Vis dėlto kai kurios pušelės, nors atrodo skurdokai, yra storesnės nei 0,5 m.

Dar labiau skursta kedrinės pušys, atsiliekančios augumu, praeityje smarkiai žalotos, stelbiamos savaime augančių lapuočių. Jų skaniomis sėklomis mielai smaguriauja paukščiai ir gyvūnai, todėl jaunų pušelių nepridygsta. Būtina visomis išgalėmis saugoti išlikusias pušis, kad ši rūšis, J.Kuprevičiaus vadinta „Alpių miškų karaliu“, visiškai neišnyktų.

Bet skaudžiausias likimas ištiko vakarines tujas (Žagarės senbuvų vadintas gyvybės medžiais, o V.Glado apgailėtas, „kaip galėjusias Žagarės augimvietės sąlygomis siekti rūšies maksimumo Lietuvoje...“) ir kėnius, kurių giraitė dar džiaugėsi J.Kuprevičius, savo straipsnyje paminėdamas, kad „jų šakos lyg žvakutėmis nusagstytos statmenais kankorėžiais“. Šių spygliuočių beveik neliko.

Daug prarasta ir lapuočių medžių. Mano akivaizdoje žuvo gražuolė amerikinė vinkšna, o guobinių maras išnaikino ir daugumą jos giminaičių, ir gražiąsias svyruoklės formos guobas. Tuopos nyksta dėl savo amžiaus. Neliko senajame parke ir milžinų uosių, kurių vienas buvo beveik 2 m skersmens, o laja „dangų rėmė“ (išlikę nuotraukų). Dabar bene seniausi ir didžiausi lapuočiai – keletas senojo parko liepų.

Ypač didingos auga prie pagrindinės alėjos. Neteko patikrinti, ar tebėra amerikinė liepa itin dideliais lapais (kai kurie užaugdavę beveik iki 0,5 m...).

Dar yra parke ir kitų įdomių rūšių bei formų liepų, klevų (ypač puikūs sidabriniai), riešutmedžių, svyruoklinių uosių. Labai gausu buvę retų dekoratyvinių krūmų, tačiau daugelis jau išnykę. Iš dalies dėl seno amžiaus, bet dažniau – nualinti nuolatinio skabymo, neapdairių retinimų, nuganyti arba gyvulių ištrypti. Liko mažiau nei pusė parke augusių želdinių rūšių...

Dauguma Žagarės parko medžių – ir atvežtinių rūšių, ir Lietuvoje savaime augančių pasodinti tiksliai pagal projektą buvusiose dirbamose žemėse, tik vėlesniais nepriežiūros metais tarp jų įsiterpė savaiminukų. Deja, po Pirmojo pasaulinio karo Žagarei praradus prekybinę ir kitą svarbą bei savininkų dėmesį, parko nepajėgta tinkamai prižiūrėti. Liko neįgyvendintas ir 1974 m. PRPI parengtas (architektė J.Steponavičienė, parkotyrininkas K.Labanauskas) projektas. Tik 1988 m. vilčių sužadino architektės R.Leknickienės iniciatyva Žagarės parke surengta kraštovaizdžio architektų seminario talka, į kurią susirinko šimtai dabartinių ir buvusių žagariečių. Tačiau ir ši iniciatyva veikiai įstrigo dėl Lietuvos ekonomikos reformos sunkumų.

Parkas neatsiejamas ne tik nuo didelių Naryškinų rūmų, bet ir nuo keliolikos originalių ūkio pastatų. Iš jų pažymėtinas unikalus žirgynas su maniežu bei gyvenamaisiais pastatais (1972-1982 m. restauruotais pagal architekto V.Gabriūno projektą), vadinamasis Raudondvario ūkio kompleksas, iš griuvėsių prikeltas vėjo malūnas. Jo didybę savo paveiksle pavaizdavo žymusis dailininkas architektas M.Dobužinskis. Deja, malūnas, pritaikytas naujiems reprezentaciniams poreikiams, neišlaikė reformos išbandymų. Nepajėgė viso ansamblio atgaivinti ir netoli žirgyno parke įrengtas hipodromas.

Kažkada reikšmingas buvęs ir Senosios Žagarės dvaro kompleksas. Tiesa, iš pradžių jis stovėjęs kitoje vietoje, bet ir vėlesnio dvaro pastatų, deja, neišlikę, o parkas dar labiau apleistas. Minėtina čia auganti liepa, viena didingiausių Lietuvos parkuose.

Bet grįžkime prie didžiausios Žagarės vertybės – buvusio Naryškinų parko. 1953 m. kruopštūs studentai diplomantai Žagarės parke suskaičiavo 6290 medžių, kurių dauguma yra 17 rūšių, augančių dešimtimis ir šimtais. Iš viso parke rasta apie 70 rūšių ir formų medžių bei 60 rūšių ir formų krūmų. Keliolikos rūšių medžiai bei krūmai atželia savaime, daugelį galima dauginti sėjinukais, auginiais bei skiepūgliais. Žinoma, per praėjusius dešimtmečius rūšinė želdynų sudėtis smarkiai pakito dėl klimato, augalų amžiaus ir ypač dėl priežiūros stokos. Dalis retų medžių, ypač krūmų, išnyko, nors kurį laiką parke dirbusio želdinių entuziasto Keturakio pastangomis kai kurios rūšys buvo papildytos. Tačiau reziumuojant galima teigti, kad vis mažėjanti Žagarės parko vertė ir patiriami nuostoliai byloja, jog vietinių žinybų pastangų tvarkant parką neužtenka. Kadangi Žagarė neturi rimtesnio statuso ir nepajėgia parko priežiūros sutelkti vienos rankose, įtaigiai išskyla dar V.Glado diplominio darbo išvada, jog „parko būkle, jo apsauga, atkūrimu turėtų daugiau susirūpinti respublikinės įstaigos, nes šio parko augalija turi didelę mokslinę vertę“, taip pat norisi pakartoti mūsų projekto 1974 m. tyrimų išvadą, kad „parko priežiūrai būtina suburti specialistų grupę, remiantis Palangos parko priežiūros patirtimi“. Gal tai galėtų būti nesenai įsteigtas Žagarės regioninis parkas?

Nors miestelio praeitis kai kuriais aspektais gana išsamiai aprašyta, tačiau Žagarė dar laukia išsamios monografijos.

Tiesa, konferencijos proga sulaukėme labai plačios kraštotyrinės monografijos. Tik gaila, kad rašant apie parką neišvengta klaidos – teigiama, jog Žagarės ir Palangos parkus projektavęs tas pats autorius.

LITERATŪRA, ŠALTINIAI

1. Budraitis P. Joniškis. – V., 1973.
2. Gamtos apsaugos komitetas. Žagarės parko pasas. – 1958.
3. Gamtos apsaugos komiteto Žagarės parko patikrinimo aktas. – 1960.
4. Gladas V. Žagarės parko istorija ir augiavietė (diplominis darbas). – K., 1954.
5. Isokas G. Parkais ir miškais. – V., 1959.
6. Isokas G. Lietuvos gamtos paminklai. – V., 1995.
7. Jusaitis R. Žagarės parko augmenija (diplominis darbas). – K., 1954.
8. J. R. Apsaugoti parką nuo nykimo //Komunizmo aušra. – 1953 spalio 1.
9. Kufalts Georgs Fridrihs (1853-1938), daildarzn. // Latvijas PSR ME. –Rīga, 1968, 1970. – T. 2. – P. 553, 729; T. 3. –P. 205.
10. Kuprevičius J. Apie Žagarės parką // Kosmos. – 1928. – Nr. 4. – P.193–196.
11. Kuprevičius J. Žagarės parkas. (Medžiagos žiupsnelis egzotinei parkų florai pažinti) // Mūsų girios. –1935. – Nr. 1. – P. 13, 14.
12. Kviklys B. Žagarė // Mūsų Lietuva. – V., 1991. – T. 3. – P. 47-53.
13. Labanauskas K. Pirmasis parkų dešimtukas // Mokslas ir gyvenimas. – 1985. – Nr. 8.

14. L. K. Žagarė // Pažinkime Lietuvą. – K., 1995.
15. L. K. Žagarės parko unikalumas // Tarybinis balsas. – 1988 rugpjūčio 20.
16. Laučys K. Dėl Žagarės parko įkūrimo // Mūsų girios. – 1960. –Nr. 1.
17. Laurinaitis S. Žvelgaičio parko papėdėje // Kultūros barai. – 1969. –Nr.4.
18. Lietuvos miestelis su didele praeitimi ir menka dabartimi // Vakarai. –1936 balandžio 22.
19. Lietuvos miškininkystės instituto 1972 m. komisijos dėl Žagarės parko būklės išvados Gamtos apsaugos komitetui (Kraštovaizdžio susirašinėjimo byla).
20. LTSR kultūros paminklų sąrašas. – V., 1973.
21. Lukaitienė M. Dekoratyviniai medžiai ir krūmai Lietuvos TSR parkuose ir sodybose // LTSR MA Biologijos instituto darbai. – V., 1951. – T. 1.
22. Mažylis P. Žagarės praeitis ir dabartis // Žagarės vidurinė mokykla 1919–1944 metais. – Žagarė, 1944.
23. Preikšaitė N. Žagarės parkas // Mūsų girios. – 1959. – Nr. 10.
24. Riškus V. Per aštuonis šimtmečius Žagarė matė visko... // Kauno diena. – 1998 birželio 9.
25. Susirašinėjimas dėl Žagarės parko rūmų priklausomumo architektūros paminklams // Kultūros ministerijos buv. Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archyvas.
26. Šliavas J. Žeimelio apylinkės. –V., 1985.
27. Šliavas J. Mūšos ištakos // VU bibliotekos rankraštynas.
28. Šliavas J. Laiškai Kęstučiui Labanauskui (asmeninis archyvas).
29. Šliavas J. Žagarės senovė // Tarybinis balsas. – 1973 kovo 17.
30. Tauras A. Lietuvos TSR parkai. – V., 1966.
31. Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. – V.,1968.
32. Vaitkus V. Buvusios Naryškinų girios // Mūsų girios. – 1930. – Nr.3/4.
33. Žagarė // Lietuvių enciklopedija. – T. XXXV. – Boston, 1966. – P. 143–148; T. XXXVII. – Boston, 1985. – P. 673.
34. Žagarė // MLTE. – T. 3. – V., 1971. –P. 851.
35. Žagarė // TLE. – T. 4, 5. – V., 1988. – P. 627.
36. Žagarė. Apleisti valstybės turtai // Lietuva. – 1925 liepos 6.
37. Žagarės parkas // Mūsų girios. – 1958. – Nr.3.